

JOS G.M. HILHORST

Over het bezit in Baarn van het stift te Elte

Bij het onderzoek naar de ontginningsgeschiedenis van het oostelijk van de Eem gelegen stukje Baarn komt men een opvallend groot aantal grondheren tegen. Omstreeks het midden van de 15^e eeuw waren dat behalve de bisschop ook de heer van Abcoude en Gaasbeek, de Sint-Paulusabdij, Van Zuylen, het Domkapittel, de heer van IJsselstein en het Sint-Vitusstift te Elten. De belangrijkste onder hen waren de Sint-Paulusabdij en Gaasbeek, terwijl het stift daar slechts enkele bezittingen had. Zoals hierna zal blijken was dit echter omstreeks het jaar 1000 heel anders. Toen was het stift de belangrijkste grondheer. In de daarop volgende eeuwen brokkelde die positie echter af. Hoe het stift zijn positie verwerf en waarom het die verloor vormen het onderwerp van dit artikel.

Een groot deel van de gouw Flethitti – ongeveer overeenkomend met het huidige Eemland – kwam in 777 in handen van de bisschop van Utrecht door een schenking van Karel de Grote.¹ Naar de mening van Mijnsen-Dutilh bestond deze schenking uit een groot moeras waarin een aantal eilandjes lag.² Het nabijgelegen Naardinkland bleef onderdeel van de fiscus onder het bestuur van een graaf. Het centrum van dit graafschap was Naarden. Omstreeks 950 was Wichman van Hamaland daar de graaf. Zoals nog zal blijken bezat hij toen al een aantal goederen op die eilandjes rechts van de tegenwoordige Eem, onder meer in Koelhorst. Hij had die geërfd van zijn vader, die ook in Deventer bezit had. Daar stond

de door Lebuinus gestichte kerk waarbij vanaf het eind van de 9^e eeuw de Utrechtse bisschoppen woonden, omdat Utrecht toen door de rooftochten van de Noormannen te onveilig was. Pas omstreeks 920 vestigde bisschop Balderik zich weer in Utrecht. Hij of zijn voorganger heeft Wichmans vader, wellicht als dank voor de in Deventer verleende gastvrijheid, vermoedelijk toegestaan om aan de rechter kant van de Eem en noordelijk van Amersfoort de ontginning aan te vatten. Een deel van dit gebied viel onder zijn bij Nijkerk gelegen hof Appel. Die toestemming kan rond 915 zijn gegeven. Dat Wichmans vader de hof te Appel heeft bezeten blijkt uit een nog te bespreken oorkonde uit 996.

¹ S. Muller Fzn, A.C. Bouman, K. Heeringa en F. Ketner, *Oorkondenboek van het Sticht Utrecht tot 1301*, 5 delen, Utrecht en Den Haag, 1920-1959 [hierna aan te halen als

OSU]; nr 48. ² M. Mijnsen-Dutilh, *Waterstaatskroniek van Vallei & Eem*, deel I: 777-1616: *Amersfoort lag aan Zee*. Waarschijnlijke titel, nog te verschijnen.

Lambert Doomer (1622/3-1700), De abdij van Elten (Het Utrechts Archief THA La 9.8).

Vermoedelijk heeft Wichman ter bescherming zijn zuidelijker gelegen bezit niet alleen langs de weg van Naarden via Laren naar Baarn (die naar Rhenen, het centrum van de voormalige gouw,³ voerde) enkele hofsteden ingericht, maar ook aan de rechter kant van de Eem, en wel in Zonne, dat zuidelijk ligt van de plek waar later het huis Ter Eem zou verrijzen.

Wichmans erfenis en het stift Elten

Het bezit van het Sint-Vitusstift in het huidige Gooiland kwam uit een in 968 door keizer Otto I gedane schenking⁴ van al hetgeen graaf Wichman

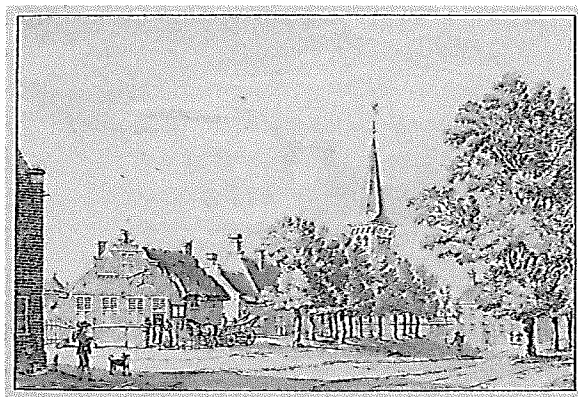
van hem in leen hield, waaronder het koningsgoed in het graafschap Naardinkland. In 970 bevestigde hij ook de gift die Wichman bij de stichting ervan aan dit stift had gedaan.⁵ Deze schenking bestond uit goederen die Wichman van zijn vader had geërfd en uit bezit dat hij zelf had verworven. De eerste abdis van het stift werd Wichmans dochter Liutgard. Haar zus Adela maakte bezwaar tegen deze gang van zaken, omdat zij voor de schenking van voorvaderlijk goed geen toestemming had gegeven. Die toestemming was, naar de nog te noemen oorkonde uit 996 zegt, volgens Saksisch recht nodig geweest.

³ H.A. Heidinga, From Kootwijk to Rhenen: in search of the elite in the Central Netherlands in the early Middle Ages, in: J.C. Besteman, J.M. Bos en H.A. Heidinga (red):

Medieval Archaeology in the Netherlands, Assen 1990: 9-40. ⁴ OSU: nr 126 dd 29 juni 968. ⁵ OSU: nr 127 dd 3 augustus 970.

In 996 maakte keizer Otto III een eind aan dit conflict tussen Adela en het stift. Hij wees Naardinkland, inclusief de immunititeit en het daar gelegen voormalige bezit van graaf Wichman aan het stift toe, terwijl hij een aantal van de uit Wichmans voorvaderlijk bezit stammende goederen deelde tussen het stift en Adela. Een van die gedeelde goederen was de hof Appel.⁶ Op het belang van deze hof voor dit onderzoekje wordt nog teruggekomen. Eerst moet kort worden ingegaan op de verpachting van Naardinkland en andere goederen door het stift aan Floris V en zijn opvolgers als graven van Holland.

In mei 1280 verpachtten de abdis en de kanunniken van het stift te Elten vrijwel al hun rechten te Naardinkland aan de graaf van Holland.⁷ De verpachte rechten bestonden uit de hoogheidsrechten van het stift in Naardinkland en de tijsen en keurmeden uit de gronden waarover zij in dit gebied grondheer waren.⁸ Die gronden lagen niet alleen in Gooiland, maar ook in Eemland. Dit laatste blijkt uit een overeenkomst uit 1393 van de graaf van Holland met een aantal landgenoten uit Eemnes, Soest, Baarn en Zonne over de aan hem te betalen tijs, waarvan hij zei dat hij daarvoor

Baarn medio 18^e eeuw. Gewassen tekening in oostindische inkt, mogelijk door Jan de Beyer. In 1766 is deze afbeelding uitgebracht als gravure van W. Writts naar De Beyer (Museum Flehite, 1921-025).

aan de abdis van Elten een pacht betaalde.⁹ Vanaf 1280 dienden de landgenoten op die gronden dus hun tijsen en keurmeden aan de grafelijkheid te betalen.¹⁰ Volgens de overeenkomst uit 1393 waren de landgenoten gezamenlijk verantwoordelijk voor die betalingen. Daaruit en uit het feit dat zij keurmeden verschuldigd waren blijkt dat hun rechten en verplichtingen stammen uit de

6 OSU: nr 146 dd 18 december 996. 7 Jan H.M. Hilhorst en Jos G.M. Hilhorst, *Soest, Hees en De Birk, Van de achtste tot de zeventiende eeuw*, Hilversum, 2001. 8 OSU: nr 2031 dd 6 mei 1280. 9 In 1393 sloot hertog Albrecht van Beieren als graaf van Holland een overeenkomst *mytten lantgenoten van Baarn die de zwaden hebben ende mytt dien van Zoest, myt dien van Emeness, beyde van bynnen dyck ende van buten dijk, ende myt dien van Sommen*. (F. van Mieris, *Groot Charterboek der graaven van Holland en Zeeland en heeren van Friesland*, 4 delen, Leiden 1753-56, III: 593). Deze overeenkomst betrof de tijs van 5£6s die de grafelijkheid van de abdis van Elten in pacht hield. Het pachtcontract waarnaar de overeenkomst uit 1393 verwijst, werd tussen graaf Floris V en de abdis van Elten gesloten in 1280. Daarnaast sloot de graaf een pachtcontract met de kanunniken van Elten. Dit blijkt uit een verklaring uit 1572 van de abdis van Elten waarin onder meer staat: *waer naer alzoe met die caonicken tot Elten gehandelt es dat sij luijden haer goeden die sij in den voersz.*

Landen leggende hadden oick afgestaen hebben tot behouft van den voersz. Grave, alzoe dat sij daer voer jaerlix hebben soudon acht ende twintich pondt (Haupt Staatsarciv Dusseldorp, Reichsstift Elten, Akten 13: fo 9v). Dit tweede contract was nodig omdat de abdis de rechten van de kanunniken buiten haar contract had gehouden. In de rekeningen van de Hollandse grafelijkheid wordt vanaf het derde kwart van de 14^e eeuw geen onderscheid meer gemaakt tussen beide pachtcontracten en wordt een enkel bedrag geboekt als de pacht, die aan de abdis betaald werd. 10 Het ging in de overeenkomst tussen de graaf en het stift dus om tijsen te Baarn en niet om tienden te Baarn, zoals Cleij in navolging van Fred Gaasbeek, Jan van 't Hof en Maarten Koenders vermeldt in: *Baarn in de Middeleeuwen, Van Baarne tot Baarn*, 1999: 24. Uit deze vergissing kan dus niet worden besloten dat er al in de 13^e eeuw een kapel in Baarn zou hebben gestaan.

tijd van het hofstelsel, dat wil zeggen, uit een periode ruim vóór 1100.

Uitgesloten van het pachtcontract uit 1280 werden de leengoederen van het stift in dit gebied. Hierop wordt teruggekomen. Eerst worden de goederen in het tegenwoordige Baarn genoemd, die in de 15^e en 16^e eeuw van het stift waren.

Het tijnsboek van het stift vermeldt onder de hof Appel onder meer beleningen met delen van het in het oude gerecht Eme (dat wil zeggen, een deel van het huidige Baarn) gelegen goed Walkenberg uit 1403, 1406 en 1442.¹¹ Ook blijkt daaruit dat het in het gerecht van Koelhorst (nu Hoogland-West) gelegen goed Koelhorst¹² onder het stiftse deel van de hof te Appel viel. Andere bronnen zeggen dat het stift ook bezat het in het gerecht Koelhorst gelegen Krachtwijk.¹³ De twee laatste goederen waren tijnsgoederen. Daarnaast blijkt uit het archief van het stift te Dusseldorp dat een deel van het in het gerecht van Eme nabij Bloenberg gelegen goed Voorbroek door het stift in leen werd uitgegeven.¹⁴ Het andere deel van Voorbroek was

een leengoed van de bisschop.¹⁵ Bloenberg lag zuidelijk van Zonne, dat noordelijk grenst aan de Pikmanpolders (Spijckmanspolders) (zie figuur 1). Al deze goederen lagen op zandheveltjes op de rechteroever van de Eem, zuidelijk van Eembrugge. In wezen waren deze heveltjes de voormalige eilandjes in het vormalige moeras.

De goederen in het gerecht Koelhorst waren afkomstig van Wichmans vader, want de hof te Appel was door Otto III gedeeld. Het eveneens rechts van de Eem gelegen Zonne hoorde echter tot het aan het stift nagelaten bezit van Wichman dat hij zelf had verworven; het was immers niet gedeeld. Zoals bleek viel Zonne onder de door de graaf van Holland in 1393 gesloten overeenkomst.

Het stift was niet alleen grondheer rechts van de Eem, maar ook links van de rivier. Dit blijkt uit het in 1526 ontstane rapport van Pieter Aelman, de toenmalige secretaris van Naarden. Daaruit blijkt dat twee hofsteden te Eemnes tegen de grens met Baarn tot het grondbezit van het stift behoorden,¹⁶ want deze moesten volgens twee Baarnse

¹¹ N.C. Kist, *Het Necrologium en het Tynsboek van het Adelijk Jufferen-Stift te Hoog-Elten, Nieuw Archief voor de Kerkelijke Geschiedenis, inzonderheid van Nederland*, dl II (1854): 164-166. ¹² Het bezit van het stift in Koelhorst blijkt uit het volgende. Aan het begin van een tijnsrol uit het begin van de 15^e eeuw staat: *It van die genen die horen tins jaerlix sculdich siin te betalen der abdisen van Elten in de hov tot Appel op Sinte Mertensdach*. Daaronder wordt onder meer gezegd: *Item Gherijt Johan Goeden soen ende Margareta sijn wijff een lb wasses van dien helfte van enen erva gheheite die Cleyne Koelhorst gheleghen inden kerspel van Loesden*. (HSA Dusseldorp, Reichsstift Elten; Oorkonden nr 5). ¹³ In 1400, op 12 mei, verklaarde de tijnsmeester van het stift dat werd vermaakt *die oude slach gelegen in den Slaghe* evenals een kamp land gelegen *bider Foudenstrate*, die nu Vuedijk heet, en die aan de noordkant van Koelhorst liep. (GAA, Charterverzameling; nr 108). In 1415 werd het goed Krachtwijk overgedragen voor de tijnsmeester van het stift (HUA, Gemeentearchief Utrecht [GAU], Bewaarde Archieven II, regulieren, nr 871 fo 51-53v). ¹⁴ In 1493 beleende de abdis van Elten Albert Dier met een deel van het goed geheten Voorbroek in het kerspel van Eem-

brugge (HSA Dusseldorp, Repertorium Handschr. 1A: fo 107, nr 26). Uit een belening in 1520 door de abdis van Elten met een deel van Voorbroek blijkt dat dit gelegen was tussen de Oude Weer en de Zeelhorster Steeg (HSA Dusseldorp, Elten Repert. nr 99). Het gaat hier om hetzelfde goed Voorbroek als dat van de bisschop, want in 1481 werd het bisschoppelijk leen Voorbroek omschreven als *dat guet geheiten ten Voirbroeke ofte die Oude Weer, gelegen inden gerichte van der Eembrugge mit synen toebehoren* (A.J. Maris, Repertorium op de Stichtse leenprotocollen uit het landsheerlijk tijdvak, I, *De Nederstichtse leenacten (1394-1581)* [hierna aan te halen als Maris LA]; nr 38). ¹⁵ Peter Hoeffliet kreeg in 1394 van de bisschop in leen het in het gerecht van der Eem gelegen *erva to Voerbroec mitten steenhuze* en alle toebehoren (Maris LA: nr 38). In 1394 beleende de bisschop hem ook met het Heemstedenland dat lag in het gerecht van der Eem, en 11 dagmaat groot was (Maris LA: nr 37). ¹⁶ Pieter Aelman ging naar Eemland om te bepalen uit welke daar gelegen landerijen de grafelijkheid van Holland inkomsten diende te ontvangen (D.Th. Enklaar, *Zestiende-eeuwse wandelingen door Nederland*, *BMHG*, 54 (1933): 125-172).

schepenen tijns betalen aan de grafelijkheid. Wel in het huidige Baarn lag, niet ver van De Lage Vuursche, een hofstede die door omschrijvingen van de grens tussen Gooiland en het Sticht als de ‘hofstede van Elten’ bekend staat.¹⁷ Deze drie goederen vormden ongetwijfeld onderdeel van de schenking van Wichmans zelf verworven bezit aan het stift.

Nabij het Baarnse Zandvoort bezat het stift ook gronden. Dit blijkt uit een Hollands rekeningfragment¹⁸ uit omstreeks 1460 dat die gronden noemt. Dit zijn de *zwaden* die in de overeenkomst van 1393 werden vermeld. Daarin werden als tijnsplichtig aan de Hollandse grafelijkheid namelijk ook aangesproken de *lantgenoten van Baern die de zwaden hebben*. In het rekeningfragment staat over de tijns uit de zwaden: *Item desen is sculdich altijd te betalen Roeloff van Baren ende zijne nacoe-melingen*. In het origineel¹⁹ staat hierbij een aantekening waaruit volgt dat dit land bij de molen lag. Omdat toen alleen de Zandvoortse molen bestond, ging het dus om daarbij gelegen land.

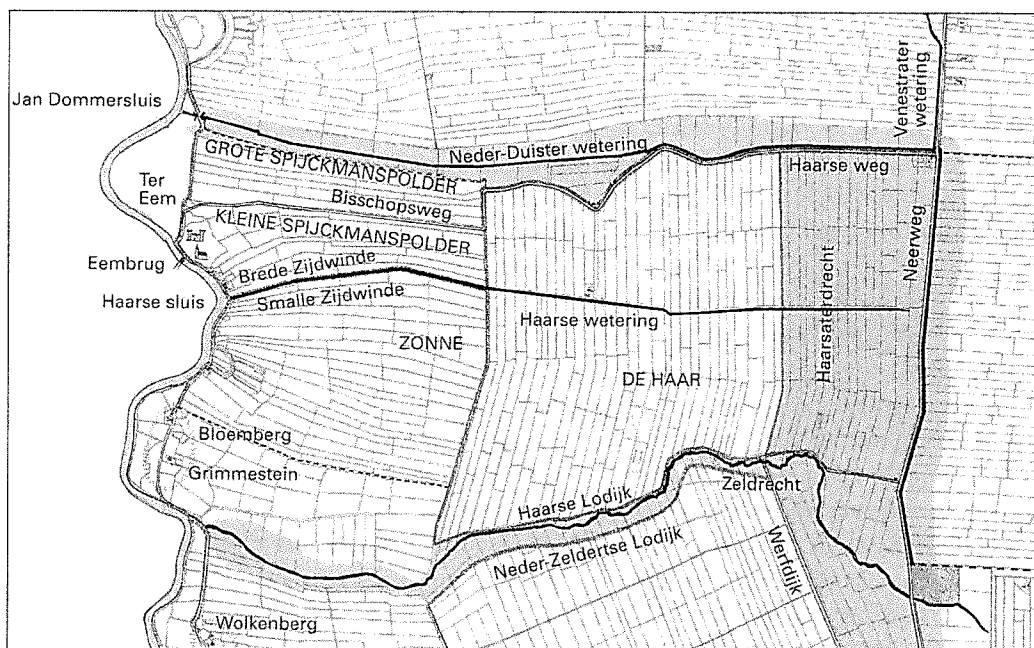
Uit de aantekening volgt dat Roelof van Baern erfelijk tijns gaarder was voor de te Baarn vervallende tijns van de grafelijkheid. Dit wordt bevestigd door de verklaring uit 1529 van twee lieden uit Naarden dat Roelof van Baern en zijn nakomelingen aan de tijnsmeesters van de grafelijkheid [...]

*over zeer langhe voirleden jaeren betaelt hebben den tijns van den gemeen bueren ende erven gelegen in den gerechte van Baern.*²⁰ Het inzamelen van de tijns over de zwaden was dus aan Roelof van Baern en diens voor- en nageslacht verpacht geweest.²¹ Roelofs bezit bij de molen was volgens het morgengeldboek uit 1446 toen in handen van Albert van Baern,²² Roelofs grootvader. De zwaden lagen dus nabij Zandvoort. Een *zwad* was een maat voor hooiland, die weliswaar in Naardinkland gebruikelijk was, maar niet in Eemland, waar men over dagmaten sprak. Het gebruik van die maat versterkt de stelling dat Wichman in Baarn actief was. Zandvoort ligt nabij de grens met Eemnes en het noordelijke deel van Baarn zal in Wichmans tijd nog regelmatig zijn overstromd door water uit de Eemdelta.

Het stift te Elten was omstreeks 1000 dus grondheer van een aantal goederen in het tegenwoordige Baarn rechts en links van de Eem, die afkomstig waren van Wichman. Om de wijzigingen die zich na 1280 in de rechten van het stift hebben voorgedaan te onderzoeken, is het nodig na te gaan wat er met de drie belangrijkste rechten in dit gebied is gebeurd. In het navolgende worden alleen de wijzigingen in deze rechten aan de rechterkant van de Eem besproken.

17 In 1449 verklaarden enkele oude inwoners van Gooiland en Loosdrecht... *dat Goylant streckt in alre manieren als hierna volcht, te weten: dat int noortoisteynde van Goylant gaet een wech, geheten Wackerswech, die leecht in Goylant ende gaet up tot den Vuyrboom toe, ende van den Vuers boom tot up Soeststapel, van Zoeststapel tot upten hofstede, die tusschen den tweeen harden leecht omtrent haluwegen tusschen Goyersbosch ende den Vosbergen int Sticht ende toebehoeren plach der abdise van Elten, ende van dien hofstede noirt ommegaens, als over 100 of 200 jaar gedeeld heeft geweest, tot Breuchelveen wairt...; en in 1502 verklaarde de burgemeester van Huizen... dat die rechte rescheydinge tusschen Hollant ende den Stichte van Utrecht te strecken pleech, te weten van den mont van der Eem up Leuwenpaell, van*

Leuwenpaell up die hoge bomen van de Vuers, van de Vuers up Wernaers hofstede, van Wernaers hofstede upter abdise van Elten hofstede... (D.Th. Enklaar, Middel-euwsche Rechtsbronnen van Stad en Lande van Gooiland, *Werken der Vereniging tot Uitgaaf van het Oud-Vaderlandsche Recht*, Derde Reeks, nr 3). 18 Enklaar, Middel-euwsche Rechtsbronnen: 448-49. 19 Archief van Stad en Lande van Gooiland, Privilegeboekje: 291. 20 Enklaar, Middel-euwsche Rechtsbronnen: 456-57, nr 16. 21 Roelofs voorvader Albert werd in 1421 als tijnsgeenoot van de Sint-Paulusabdij al *meister* genoemd (HUA, KKK 505-3: fo 281 r en v). 22 In het manuaal van het morgengeld voor 1446 staat onder meer: *It Aelbert van Baern siin deel van der zandvoirt gelt 16 schilde* (HUA SALT 332: fo 189). Hier stond van ouds de Zandvoortse molen.

Figuur 1 De ligging van Zonne.

Uit: C. Dekker en M. Mijnsen-Dutilh,
De Eemlandtsche Leege Landen (Utrecht
 1995) 52.

GERECHTHEREN, TIENDEN EN GRONDHEREN IN EEMBRUGGE- DE-OOSTZIJDE 1254–1450

Het gerecht van Eme

In 1254 wees de bisschop het gerecht en de tiend van Eme oostelijk van de Eem toe aan Jan van Lochorst ter oplossing van een geschil tussen Jan en zijn familielid Adam. Jaarlijks moest Jan aan de Sint-Paulusabdij een tijns voor beide rechten betalen,²³ die dus toekwamen aan de Sint-Paulusabdij. In 1300 waren de gerechten oostelijk en westelijk van de Eem met elkaar verenigd²⁴ en had de Sint-Paulusabdij zowel het gerecht als de tiend op de oostelijke oever aan de bisschop ver-

loren. In de jaren 1328-1336 was de situatie dezelfde, zoals blijkt uit de rekeningen van de schout van Amersfoort en Eemland en van de rentmeester van de bisschop uit die tijd.

Maris²⁵ vermoedt dat Eme stadsrecht kreeg in 1337. In de bevestiging ervan uit 1363 staat over de grenzen van Eme, dat beide *eynden* lagen tussen Gooiland en De Haar, terwijl als zuidgrens werd gegeven de *weteringe van Zeldrecht ende die van Baerne* en als noordgrens *die van Emenesse endie van Bunschoten*.²⁶ Rechts van de Eem strekte het gerecht van Eme van noord naar zuid toen dus van Bunschoten tot de Zeldertse Wetering en van

²³ OSU: nr 1321. ²⁴ A.J. Maris, *Eemnes*, Utrecht, 1947: 12.

²⁵ Maris 1947: 62. ²⁶ *Ib.*: 63.

west naar oost tussen de Eem en De Haar. Deze grensomschrijving dateert van na de afscheiding van Eemnes Buitendijks uit Eme in 1356. In 1363 hoorde Eemnes Binnendijks dus nog tot Eme, maar in 1439 werd het een afzonderlijk gerecht. Eemnes Binnendijks werd toen omschreven als gelegen tussen *die van Baerne* en *die van Emenesse upgaende uter Eem*, en verder westwaarts tot Gooiland toe, uitgezonderd wat in 1427-28 door de lieden van Eembrugge was afgegraven en van een bolwerk voorzien.²⁷ Zo bleef van het gerecht van Eme over een klein stukje aan de westoever van de Eem ten zuiden van de Drakenburger gracht en daarnaast ook nog een deel oostelijk van de Eem. Zoals hieronder blijkt, hoorde daar toen niet bij het binnen de grenzen van Eembrugge uit 1363 gelegen gerecht van Bloenberg.

Het gerecht en de tienden van Bloenberg en Zeelhorst

Op 18 december 1577 kreeg Willem van Renesse in erleen van de abt van de Sint-Paulusabdij *die thienden van Bloenberg ende Zeelhorst, mitten gerechte van Bloenberg ende van Zeelhorst*, zoals zijn kort voordien overleden broer Johan die bezeten had.²⁸ Dit was geen nieuw leen, want al in 1389 had Johan van Amerongen het van die abdij ontvangen.²⁹ In 1389 bestond dus een gerechtje dat tenminste de goederen Zeelhorst en Bloenberg omvatte en dat, samen met de tienden, ter belening stond van de Sint-Paulusabdij. Bloenberg is het zuidelijk van Zonne gelegen gebied tussen de Eem en De Haar, waarin Grimmestein ligt, met de Zeldertse Wetering als zuidgrens (zie figuur 1).

Tussen 1363 en 1389 is er dus iets gebeurd

waardoor de Sint-Paulusabdij dit gerechtje verkreeg. Het lijkt niet waarschijnlijk dat de abdij het in leen hield van de toenmalige stad Eembrugge en dat de abdij het in achterleen zou hebben uitgegeven. Veeleer gaat het bij dit gerecht om een mini-gerecht dat als gevolg van calamiteiten is ontstaan. Hierop wordt teruggekomen.

De tienden in Eembrugge-de-Oostzijde.

Zoals gezegd had de Sint-Paulusabdij in 1254 recht op de tiend in Eme, oostelijk van de Eem. Omstreeks 1300 lag dit recht bij de bisschop en dit was ook het geval in 1394, toen hij Steven van Zuylen beleende met *eenen tiend ter Eem, van Zonnen, van Voirbroec ende vander Goyerlant*.³⁰ Deze laatste tiend wordt hier buiten beschouwing gelaten. Van de andere drie aan Van Zuylen in leen gegeven tienden was de tiend *ter Eem* in 1328-29 en 1330-31 nog door de rentmeester van de bisschop geïnd³¹ en deze betrof vermoedelijk alleen Eme in engere zin, namelijk de daar gelegen hofsteden van de bisschop aan beide zijden van de Eem en het gebied rond het kasteel Ter Eem dat daar inmiddels was gebouwd. In 1377-79 inde de rentmeester alleen *die smael tiende ter Eem*,³² vermoedelijk als gevolg van de stormvloed van 1375 die een graanoogst onmogelijk maakte.

De andere twee in 1394 aan Van Zuylen verleende tienden waren die van Voorbroek en Zonne. Beide lagen zuidelijk van Ter Eem, maar noordelijk van het gerecht van Bloenberg.

Gezien de vermelding van de tienden van Bloenberg en Zeelhorst in 1389 is het duidelijk dat oostelijk van de Eem de tienden althans deels per goed werden verleend, ook al grensden die

27 lb.: 73 28 HUA, KKK 505-6: fo 108v. 29 HUA, KKK 505-1: fo 62v. 30 Maris LA: nr 32. 31 K. Heeringa, Rekeningen van het bisdom Utrecht, 1378-1573, 3 delen, *Werken Historisch Genootschap*, 3de serie, nos. 50, 59 en 60, Utrecht, 1926-32: 448 en 455. 32 P.J. Vermeulen,

Bisschoppelijke Rekening van 1377-78, *Codex Diplomaticus Neerl. Hist. Gen.*, 2de serie, 2de deel, 1ste afl. (1853): 252-464 [hierna aan te halen als Vermeulen]: 255 en Heeringa, deel I: 8.

aan elkaar. Kennelijk was er na 1254, toen de tiend aan de oostzijde van de Eem nog als een geheel werd uitgegeven, iets gebeurd waardoor splitsing van de tienden nodig werd. Hetzelfde gebeurde met de gerechten.

De grondheren in Eembrugge-de-Oostzijde.

Het al genoemde rapport van Aelman bevat een lijst goederen oostelijk van de Eem die volgens onder meer de secretaris van Eembrugge te Baarn onder de linde³³ tijns aan de grafelijkheid verschuldigd waren, welke tijns de graaf dus in pacht zou hebben gehouden van de abdis van Elten.

De gepubliceerde lijst geeft van de meeste stukken land oppervlakte en naam van bezitter, maar van enkele komen alleen de naam van het goed en de oppervlakte voor. Dit zijn *Grymmesteyn*, *Bloemenberch*, *Dashorst* [dit moet zijn Ramshorst³⁴], *Hoech Netelenberch* en *Groet Sonnen*. Niet bij name worden genoemd de ook oostelijk van de Eem gelegen stiftse leengoederen Voorbroek en Walkenberg. In de 16^e eeuw werden delen van beide goederen door de abdis van Elten in leen gegeven aan lieden die in Aelmans lijst als tijnslieden voorkomen.

Daarnaast zijn van drie van de vijf in Aelmans

lijst alleen bij name vermelde goederen leen- en tijnsakten van derden bekend. Die betreffen Bloemenberg, Ramshorst en Netelenberg. Ook bestaan er zulke akten over het niet door Aelman bij name genoemde en nabij Bloemenberg gelegen Zeelhorst. Een daarvan is een machtiging uit december 1389 van de abt van de Sint-Paulusabdij voor een van zijn monniken om *tiinsmeister ende hof te wesen* [...] *om den alinghen halven goede ter Ziilhorst als Wouter Jan Kaermans soens* [...] *plach te wesen*.³⁵ De abdij had dus niet alleen het gerecht over en de tiend uit de goederen Bloemenberg en Zeelhorst, maar ook recht op de tijns uit minstens de helft van Zeelhorst, want dit is de betekenis van de machtiging voor de monnik om als hofgerecht en als tijnsmeester over de overdracht van de halve Zeelhorst te zitten. Dat de abdij slechts de helft van dit goed bezat, wordt ondersteund door een akte uit 1440 volgens welke Jacob van Gaasbeek de vrouw van Jan van Amerongen met het goed *Zeelhorst ter Eme* beleende.³⁶ Er kan dus worden aangenomen dat Gaasbeek en de abdij ieder de helft van het goed Zeelhorst bezaten.

In 1456 beleende Gaasbeek Jacob Nenninc met de hem van zijn vader aanbestorven hofstede Ramshorst te *Bloemenberge bij de Eme*.³⁷

33 De goederen uit de lijst van de secretaris van Eembrugge beslaan een oppervlakte van totaal 772 dagmaat. De legger van het morgengeld uit 1446 geeft een oppervlakte van 703 dagmaat voor de gronden onder Eembrugge-de-Oostzijde (HUA, A.S. Stapel, *Inventaris van het archief van de Staten van Utrecht in de Landsheerlijke Tijd 1375-1581* [hierna aan te halen als SALT]: nr 332, fo 172-173v). Aelmans lijst wordt voorafgegaan door het volgende: *Hierna volgen die namen, mitsgaders hoirluyder dammaten lands, gelegen over die Eem oestwart, die in de thijns te Bairne onder den lynde den graefflicheit van Hollant tsiarlicx schuldich soudn zijn, nae vermelden van twee gebroeders van Bairne, ende voorts bij overleveren van hoir derde geselle ende lantgenoot Jacob Heynricxzoen, scepene ende secretarjs ter Eem, mit enen scedule bij sijn selfs hant gescr. ende overgegeven in handen van mij, secreta-*

rys van Nairden voirsch., [...] (Enklaar, *Wandelingen*: 147).

34 De naam Dashorst is nogal verwarrend. Enklaar identificeert dit als een erf onder Woudeberg of onder Renswoude. Het lijkt vreemd dat de secretaris van Eembrugge dit zou vermelden, dit temeer omdat er wel een goed onder Eembrugge lag dat Ramshorst heette. 35 HUA, KKK 505-1: fo 61. 36 S. Muller Fzn, *Regesten van het archief der bisschoppen van Utrecht 722-1528, 3 delen en indices*, Utrecht, 1917-1922, [hierna aan te halen als Muller Reg.] II: nr 3123. Jan bastaart van Gaasbeek stond dit goed af voordat Jan van Amerongen het in leen kreeg. In de legger van het morgengeld van ca 1446 vindt men *Jan Amerongen* vermeld onder *Eembrugge die Oestzijde* als bezitter van 33 *dachmaet* (HUA, SALT 332: fo 172v). Dit betreft waarschijnlijk Zeelhorst. 37 Muller Reg. III: nr 3694.

Gaasbeek had ook nog recht op een erf dat hij had afgestaan aan het Regulierenklooster Mariënhove in De Birkte te Soest, zoals blijkt uit de lijst van bezittingen van dit klooster die in 1585 werd opge maakt.³⁸ Dit was het erf Bloemenberg.

Noordelijk van de Zeldertse Wetering, maar zuidelijk van de Kleine Pikmanspolder waren er dus tenminste vier grondheren: de bisschop en Elten voor Voorbroek en de Sint-Paulusabdij samen met Gaasbeek voor Zeelhorst. Vermoedelijk was ook Grimmestein van Gaasbeek.

Ook in het huidige Baarn, zuidelijk van de Zeldertse Wetering, lagen Walkenberg en Netelenberg. Van dit laatste is bekend dat Jacob Nenninc in 1389 de vrije eigendom overdroeg van *de helft van de tweedeel van de groote erve tot Netelenberghe strekkende van de lodijc an die Eem*. Jacob behield kennelijk de rest van dit goed, want volgens de morgengeldgegevens uit 1446 bezat hij 15 dagmaat in *Netelenborch* onder *Eembrugge optie Oestzyde*.³⁹ In een transportakte uit 1390 van het eerstgenoemde deel staat dat dit goed in de Eembrugse parochie lag.⁴⁰ Netelenberg werd ook genoemd in 1524 toen Hendrik Gerrits Rentense van Voerde voor zijn nicht *Dieuwer van Hout* van de heer van IJsselstein het goed Netelenberg in leen kreeg.⁴¹ Wellicht is zij dezelfde als *Dywer Willem Evertsdr* die in 1529 door het stift met de helft van acht morgen in het goed Walkenberg werd beleend. Waarschijnlijk gaf IJsselstein slechts een deel van Netelenberg in leen en betrof dit Laag of Klein Netelenberg.

Van Grimmestein en Groot Zonne zijn geen transportakten gevonden. In Aelmans lijst volgt

Grimmestein op Bloemenberg en was het 85 dagmaat groot.⁴² Groot Zonne was vermoedelijk het goed waarvan de graaf van Holland de tijns van Elten in pacht hield, maar ook van het ongetwijfeld bestaan hebbende Klein Zonne zijn geen gegevens gevonden.

Aelman werd dus van foutieve informatie voorzien, zodat aan de verklaring van de secretaris van Eembrugge dat alle door hem genoemde dagmaten tijns te Baarn betaalden aan de grafelijkheid, geen waarde kan worden gehecht. Het blijkt voorts dat in enkele gevallen de Sint-Paulusabdij en Gaasbeek het recht op de tijns in eenzelfde goed deelden, terwijl de bisschop en Elten Voorbroek hadden gedeeld.

Eltens bezit voor 1280

In de pachtcontracten die de abdis en de kanunniken in 1280 met Floris sloten, was alleen sprake van tijns en keurmede. Leengoed werd expliciet uitgesloten, behalve dat van Gijsbrecht van Amstel. De leengoederen in *Nardingerland* die werden uitgesloten zijn waarschijnlijk tenminste de gronden die hoorden bij de tiend van Gooiland en de leengoederen die nog in het Eltense archief en elders kunnen worden teruggevonden.

Gijsbrecht van Amstels voorvader Gijsbrecht had in 1224 aan het stift beloofd zijn vrouw en kinderen afstand te laten doen van zijn in Naardinkland gelegen leengoed.⁴³ Uit het pachtcontract uit 1280 blijkt echter dat de Amstels zonder toestemming van de abdis dit leengoed had behouden.⁴⁴ Daarom sloot de abdis dit goed van haar contract met Floris niet uit. Een vraag is

38 HUA, toegang nr 33, inv. nr 938, fo 210 v. Het erf Bloemenberg strekte zuidwaarts op de Eemdijk, oostwaarts lag land van de heer van Mall, westwaarts lagen de jofferen van Vrouwenklooster en noordwaarts de gemene *hair*. Ook bezat Mariënhove toen 33 dagmaat die daar zuidelijk van lagen, eveneens westwaarts belend door Vrouwenklooster. 39 HUA, SALT 332: fo 172. 40 W.F.N.

van Rootselaar, *Amersfoort 777-1580*, 2 dln, Amersfoort 1878: 436-37. 41 HUA, Heren van Ysselstein 4: fo 53v. 42 Volgens de morgengeldgegevens uit 1446 lagen naast de 74 dagmaat van Abcoude, aan de andere zijde dan Vrouwenklooster, twee bezittingen die samen 87 dagmaat besloegen. Wellicht vormden deze twee het latere Grimmestein. 43 OSU: nr 730.

natuurlijk waar de leengoederen lagen die de abdis wel uitsloot. Omdat de abdis in de akte van 1280 in het meervoud over haar vazallen sprak wier goed niet onder het pachtcontract zouden vallen, moet aangenomen worden dat zij niet alleen verwees naar de leenman van de tiend in Gooiland, maar ook naar andere vazallen, vermoedelijk ook lieden in het gebied bij de Eem. Wellicht ging het hier minstens om Voorbroek, waarvan Elten rond 1400 nog een deel in leen gaf.

Uit het voorgaande bleek dat minstens Zonne, Voorbroek en Walkenberg tot het te Baarn gelegen bezit van Elten rechts van de Eem hebben behoord en daarvan was alleen Zonne in 1280 een tiensgoed, want alleen dit wordt in 1393 genoemd. De andere langs de Eem gelegen en bij naam vermelde goederen die hiervoor zijn besproken, zouden dus ofwel later zijn ontstaan, ofwel ten gevolge van overdracht niet langer tot het bezit van het stift hebben behoord.

Walkenberg, Netelenberg, Bloenberg evenals Zonne en Voorbroek liggen nu op kleine heuveltjes en waren dus eilandjes die konden worden ontgonnen lang voor de stormvloed van 1170. Hetzelfde was het geval geweest met de gronden te Koelhorst die onder de hof te Appel vielen. Het is daarom waarschijnlijk dat de andere tussen Zonne en Koelhorst op hoge gronden gelegen hofsteden ook al in Wichmans tijd zijn ontgonnen.

Enkele additionele gegevens

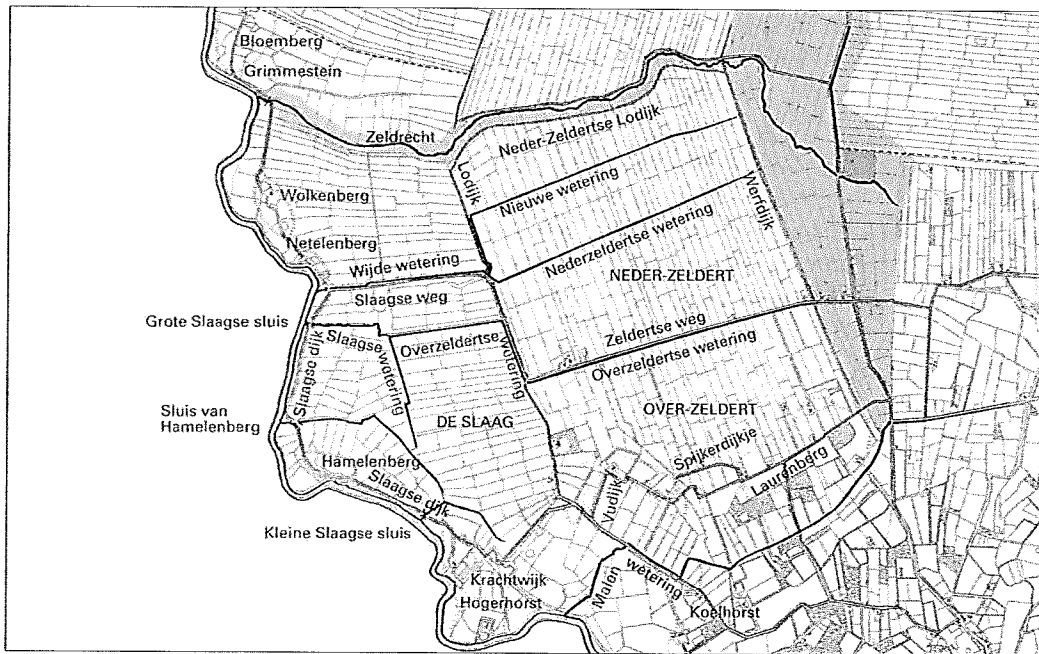
Archeologen vonden langs de Eem, dicht bij Eembrugge, twee concentraties van scherven: één nabij de plaats waar het huis Ter Eem heeft gestaan en één veel noordelijker, ook langs de oostelijke oever van de Eem. De gevonden scherven dateren uit de late 12de, de 13de en ook uit de 14e eeuw. Cleij⁴⁵ concludeert dat de bewoning van Eembrugge kort vóór 1200 begon. Ouder en recenter materiaal is niet gevonden. Deze gegevens zijn niet strijdig met wat hierboven naar voren is gebracht.

Van belang voor de ontginningsgeschiedenis van het Baarnse gebied oostelijk van de Eem is de stormvloed uit 1170 omdat pas toen ontginning op grotere schaal mogelijk werd. Dit geldt uiteraard alleen voor de lager gelegen delen van Noord-Eemland, want niet alleen op Hoogland maar ook rechts van de Eem zijn er de eilandjes die vroeg ontgonnen konden worden. De daarvoor benodigde arbeidskracht was beschikbaar in onder meer Baarn, waarvan de naam (en dus de bewoning) net als die van andere nabijgelegen plaatsen, stamt uit de pre-Frankische periode.⁴⁶ Dit gebied werd dus vóór 777 al bewoond, met de daarbij behorende neiging tot vergroting van het landbouwareaal.

De stormvloed van 1170 bracht niet alleen voordelen. Het grote aantal stormvloedendat daarna vernieling in Eemland teweeg kon brengen

44 De abdis zei dit volgens de vertaling van F. van Mieris, a.w. dl I: 405-06 als volgt: *Nog hebben wij uitdrukkelijk uitbedongen en by naame uitbedongen, en wy bedingen in deezen brief uit, onze vasallen; welken eenige goederen, in Nardingerland liggende, van ons te leen ontfangen hebben; op welke goederen de Graafen zyne erfgenaamen geen recht hebben. Maar die goederen, in Nardingerland gelegen, welke Ridder Gilbert van Amstelle gekocht of bekoomen heeft van onze vasallen, die de zelve van ons te leen ontfangen hadden; mits zoodanige koopng, of verkooping, of liever vervreemding, nooit door onze hand of met onze toestemminge geschied is: die goederen hebben wy den gemel-*

den Graafen zyne erfgenamen verleend, en met meergemelde Nardingerland te bezitten gegeven. Het gaat bij de leengoederen die Amstel had verkregen vermoedelijk om dezelfde lenen die genoemd worden in 1224 (OSU: nr 730). 45 Th.J. Cleij, *Het kerspel Ter Eem, Baerne 12* (1988) nr 3: 2-9. 46 M. Gijsseling en D.P. Blok, *Studies over de oudste plaatsnamen in Holland en Utrecht, Bijdragen en Mededelingen der naamkundecommissie van de Nederlandse Academie van Wetenschappen te Amsterdam*, XVII, 1959. 47 J. Buisman, *Duizend jaar weer, wind en water in de Lage Landen II*, Franeker 1998.

Figuur 2 De afwatering van Nederzeldert via de Wijde Wetering. Uit: C. Dekker en M. Mijnsen-Dutilh, *De Eemlandtsche Leege Landen* (Utrecht 1995) 36.

was een der nadelen van de toen verdwenen veendrempel in het Almere. Volgens Buisman⁴⁷ vonden in de jaren 1287, 1288, 1307, 1318, 1321, 1330, 1335, 1343, 1375, 1393 en 1394 stormvloedden langs de Nederlandse kusten plaats en waren de zomers van 1312 tot en met 1316 buitensporig nat. De stormvloed van 1307 veroorzaakte grote beschadigingen van de Zuiderzeekust en ook grote delen van Noord-Eemland moeten onder water hebben gestaan. Nog in 1916 veroorzaakte een stormvloed overstromingen tot in De Birk, het zuidoostelijk

deel van Soest. De stormvloed van 1375, die de dijk aan de oostoever nabij Eembrugge verwoestte en de heerweg tussen Baarn en Soest beschadigde, heeft ongetwijfeld gelijksoortige effecten gehad. Het ontgonnen gebied werd dus meermaals door calamiteiten getroffen en steeds opnieuw moest het worden drooggelegd.

De regels die golden bij dit soort calamiteiten houden onder meer in dat de landsheer, zo lang de reparatie van ondergelopen land duurde, afzag van de bede en/of het morgengeld en dat, indien

48 Dit was althans in Holland het geval. In een oorkonde die stamt uit de periode tussen eind 1206 en 27 augustus 1215 verklaarde graaf Willem I dat hij de door graaf Dirk VII tussen Bergen en Alkmaar aangelegde dijk had laten herstellen, en dat hij het daardoor in cultuur te brengen land beschouwde als zijn eigendom, maar dat hij aan de

abdijs van Egmond tussen Aremeersweet en Winnemersweet het slikland schonk en de tiend voorzover zij die ook reeds op het oude land bezaten (A.C.F. Koch, *Oorkondenboek van Holland en Zeeland tot 1299*, Den Haag 1970: nr 356).

de grondheer geen pogingen deed tot herstel van de ondergelopen gronden, hij derden daarop recht kon geven.⁴⁸ In dit licht is een vermelding uit de regeringsperiode van Guy van Avesnes (1301-1317) relevant. Deze bisschop beslechtte een geschil tussen heer Jan en heer Zweder betreffende hun recht op onder meer het goed te *Ema*. Muller, die de betreffende minuut publiceerde, meent dat het hier gaat om Jan van Woudenberg en Zweder van Abcoude,⁴⁹ de voorvader van Jacob van Gaasbeek. Gezien het voorgaande schijnt Zweder door de uitspraak van de bisschop het goed te *Ema* te hebben verkregen, want Jan van Woudenberg wordt niet onder de grondheren in dit gebied aangetroffen. Vermoedelijk betrof deze toewijzing gronden die na de stormvloed van 1307 opnieuw werden drooggelegd zonder ingrij-

pen van de oorspronkelijke grondheer. Als verlaten goed verviel het aan de landsheer, die het aan derden kon toewijzen, vooral aan hen die voor het herstel hadden gezorgd. Ging het hierbij om Zeelhorst ter Eme en Ramshorst of ging het om ander goed in het kerspel Eme? Was dit wellicht voorheen van Elten?

In verband met het bezit van de Sint-Paulusabdij en Gaasbeek in Bloenberg is het relevant te vermelden dat zij aan het eind van de 14^e en het begin van de 15^e eeuw ieder een gerecht hadden op Nederzeldert. De tienden daar werden door hen gedeeld. De gronden waren vrij tijnsgoed en overdrachten ervan vonden voor beider gerechten plaats. Dit betekent ongetwijfeld dat ze voordien in een enkel gerecht lagen met doorlopende afwateringssloten en in ieder geval in dezelfde ontgin-

49 Muller Reg: 212. 50 In de lijst van bisschoppelijke lenen uit 1382 komt voor: *Item dieselve Evert vorseyt heeft versocht, als een mombaer Claes van der Borch Hubertssoen, den tyns ende tiende grofende smal op Seldrecht also veer ende also wijt als des heren daghelix gherechte van Abcoude gheet* (S. Muller Fzn, De Registers en Rekeningen van het bisdom Utrecht, 1325-1336, 2 dln., *Werken Historisch Genootschap, nos 53 en 54*, Den Haag 1889-91, [hierna aan te halen als Muller Rek.] II: 694-5). Op 19 maart 1361 beloofde Adam van Lochorst ten overstaan van de bisschop zijn leen van de tijns en tiend in het dagelijks gerecht van de heer van Abcoude, dat Adam toen in *dienstmansstat* hield, over te dragen aan Evert van der Borch (HUA, BA 273: fo 19), waarmee diens zoon Hubrecht op 7 januari 1362, ook in *dienstmansstat*, werd beleend (HUA, BA 275-2: p 2). Het is redelijk te veronderstellen dat het testament van Adam van Lochorst dat in 1327 ontstond en waarin hij zijn kleinzoon Adam de belangrijkste familiegoederen vermaakte, dezelfde tiend bedoelde. De jonge Adam kreeg toen ondermeer *den tiend ende de gerechte van Seldrecht* (A. Matthaëus, *Rerum Amorfortiarum, Scriptores duo inediti*, Leiden 1693: 200-01). Dit gerecht is vermoedelijk bij de verkoop van Lochorsts bezit in Eemland in 1325 ook aan de heer van Abcoude gekomen, ook als leen van de bisschop. Dat er twee gerechten op Zeldert Benedenweegs lagen blijkt uit het volgende. In 1401 op 23 maart werd hetzelfde goed twee maal overgedragen, de eerste keer voor de schout van de heer van Abcoude op Zeldert *benedenweegs* en de tweede keer voor de schout van de abt op Zeldert *bene-*

denweegs (HUA, Oudmunster 2251: 1583 en 1583bis Chs). Zulke dubbele transportakten komen vaker voor (Ib.: 2224 en 2224 bis dd 25 mei 1439 en GAA, Poth 590 Ch, dd 4 februari 1449). 51 Over het goed Ter Borch bestaan onder meer de volgende berichten: Op 24/2/1434 werd Reyner van der Borch door de bisschop beleend met *dat goet ter Borch mitter huysinge ende allen timmer dat daer op staet, mit visscherien, mit vogelen, mit eenre halven hoeve lants, die geheiten is die Hoeve, die daer bysiden aenleecht, ende mit allen synen toebehoren boven weghe ende beneden weghe, alst gelegen is op Zeldrecht in den kerspel van Loesden, ende daertoe den tyns enden den tienden van Zeldrecht, alsoe als die tyns ende tiende Daems van Lochorst plach te wesen* (Maris LA: nr 217). Het goed lag dus deels zuidelijk van de Zeldertse weg, die de afsluiting vormt van de polder Overzeldert, en deels noordelijk daarvan. Het tweede deel van dit leen betreft de tijns en tiende die Reyners voorvader in 1362 van de bisschop in leen had gekregen en die gelegen was in het gerecht van de heer van Abcoude. Het blijkt voorts dat Ter Borch strekte tot voorbij de Nieuwe Wetering: op 5/11/1533 droeg Willem Verborch op een *stuck lants gelegen in Nederseldert op die Seldertse weteringe, aen tweeen campen doergraven, daer westwerdt Jacob Nemminck, oestwert Gerrit Gerritsz. naegelaten kynderen, noordwerdt over die weteringe die Vogelcamp ende zuytward Wilhem Verborch naestgelant ende gelegen sijn, soe tselve stucke lants in voertydenaen den olden goede ter Borch behoert heeft* (Maris LA: nr 217b).

ning.⁵⁰ Nederzeldert grensde westelijk aan de polder Eemland en werd ontwaterd door de Zeldrecht en de Nederzeldertse Wetering aan de noordkant, de Overzeldertse Wetering aan de zuidgrens en de tussen beide laatste gelegen Nieuwe Wetering (zie figuur 2). De Nieuwe Wetering kwam pas na eerdere ontginning van Nederzeldert tot stand. Dit blijkt uit bisschoppelijke beleningsakten voor het in Nederzeldert gelegen goed Ter Borch. De tot dit goed behorende gronden werden doorsneden⁵¹ door de Nieuwe Wetering die uitmondde in de Eem via wat nu de Wijde Wetering heet. De achtergrond van de ongewone deling van rechten in Nederzeldert bestaat vermoedelijk uit het voorkomen van calamiteiten.

Wat is er gebeurd?

De stormvloed die in de 13^e en 14^e eeuw dit gebied teisterden zijn er vermoedelijk de oorzaak van dat het stift zijn in en bij Bloemenberg gelegen bezit heeft verlaten. Daarna zijn de daar beter bekende en over meer mankracht beschikkende Lochorst (tot 1325, toen hij zijn rechten aan Abcoude verkocht), Gaasbeek en Sint-Paulusabdij, al of niet met toestemming van het stift en/of de bisschop, overgegaan tot herstel van de overstroomde gronden, onder meer door het graven van de Nieuwe Wetering.

Een aanwijzing voor een van de periodes waarin een deel van de herschikking van rechten in het gebied rechts van de Eem heeft plaatsgevonden komt uit een in 1395 door de Sint-Paulusabdij gegeven tijnsakte betreffende *dat erve dat nue heyt Daerbuten ende ter Borchorst [...] mitten huse dat daer op staet [...] an de ander side die Zutweynde*.⁵² Dit erf lag, gezien de naam Borchorst, zeer waarschijnlijk nabij de Nederzeldertse Lodijk, die ook gezien kan zijn als een zijdwend. In de akte wordt een tijns genoemd van drie *Arkelse groete*. Deze muntsoort werd nadien niet door de abdi benut en zeer vermoedelijk is de tijns van Borchorst daarom ontstaan in de periode dat bis-

schop Jan van Arkel in Utrecht zetelde, dat wil zeggen, tussen 1342 en 1363, of kort daarna, toen deze munt nog courant was. Omstreeks die tijd zou de abdi dit goed dus voor de eerste maal in tijns hebben uitgegeven terwijl het na het herstel een nieuwe naam kreeg.

Het belang dat het stift bij het herstel van deze gronden had was van marginale aard. Het stift zal de leengoederen die het in dit gebied bezat hebben willen behouden terwijl zijn belang in zijn tijnsgoed vrijwel nihil was. Voor het leengoed is wellicht met de bisschop een regeling getroffen waardoor hij een deel kreeg van Voorbroek, terwijl Jacob Nenninc voor zijn werk Groot Netelenberg kreeg en Ijsselstein Klein Netelenberg in ruil voor het behoud voor het stift van Walkenberg.

De aanwezigheid van Ijsselstein, die meerderde goederen in Eemland bezat, bij de reparatiewerkzaamheden is te plaatsen in de jaren 1325-41 toen hij schout van Amersfoort en Eemland was. De toewijzing van het goed te Ema door bisschop Guy aan Zweder van Abcoude verwijst naar een eerdere periode. Vermoedelijk was dit goed onder leiding van Zweder van Abcoude hersteld, nadat dit voldoende lang onbeheerd had gelegen. Zoals gezegd betrof deze toewijzing waarschijnlijk de helft der gronden in het gerecht Bloemenberg, waar de Sint-Paulusabdij recht kreeg op de andere helft evenals op het gerecht en de tienden.

Hoewel de polder De Slaag buiten de grenzen ligt van het tegenwoordige Baarn is het relevant op te merken dat ook hier sporen van het stift zijn aan te wijzen. Die bestonden uit een deel van het daar gelegen allodiaal bezit van de Sint-Paulusabdij evenals uit het sinds 1425 daar bekende allodium van Gaasbeek. In de in 1310 tot het gerecht van Soest horende polder die toen nog Soestbroek en Soestmaat heette, lagen de Nonnenmaat en de Nonnensloot die aan het goed Hamelen-

berg grensden. Hoewel de abdij pas in 1399 toestemming van de bisschop kreeg haar tijnsgoed in Soest in leengoed te veranderen, hield Abcoude de Nonnenmaat in 1380 al in leen van de Sint-Paulusabdij. De Nonnensloot werd als belending genoemd van gronden die deze abdij vanaf 1400 eveneens in leen uitgaf.⁵³ De Slaag grensde aan het in Koelhorst gelegen goed Krachtwijk en dit goed had recht op een uitslag in De Slaag, waaruit volgt dat het stift rechten had op de daar van oorsprong *gemene* grond. Het ligt daarom voor de hand te vermoeden dat de in de namen Nonnenmaat en Nonnensloot bedoelde nonnen de bewoonsters van het stift Elten waren, dat zij de voormalige eigenaars waren van de Nonnenmaat, en dat zij en hun tijnslieden verantwoordelijk waren geweest voor het graven en onderhouden van de Nonnensloot. De in Amersfoort gevestigde vrouwenkloosters verkregen in De Slaag pas gronden na 1400, zodat verwijzing naar nonnen uit deze stad niet bedoeld kan zijn.

Het goed Hamelenberg grensde ook aan het in De Slaag gelegen Kleine Broek en daarin lag 8 dagmaat die Domproost Sweder Uterloe in 1368 aan een door hem in de Domkerk gesticht altaar schonk.⁵⁴ Een ander deel van het Kleine Broek, ook 8 dagmaat groot, was van de Sint-Paulusabdij, die dit in 1400 in leen uitgaf en dat werd belend door grond van Steven van Zuylen.⁵⁵ Deze was rentmeester van de bisschop geweest en de bezit-

ter van verschillende goederen in dit gebied. Ook hier treffen we dus een ongewone deling van eigendomsrechten.

Hamelenberg was in 1381 een leengoed van de Sint-Paulusabdij in handen van Jan van Groenewoude.⁵⁶ Het is zeer goed mogelijk dat ook Hamelenberg tot het bezit van Elten heeft behoord. Net als Krachtwijk was dit een op hogere grond gelegen goed, zodat het voor de hand ligt te vermoeden dat Hamelenberg tegelijk met Krachtwijk is ontgonnen. Hamelenberg en het deel van het Kleine Broek van het Domkapittel werden in erfpacht uitgegeven.⁵⁷ Uit de erfpachtbrief voor het Kleine Broek blijkt dat dit ook aan Krachtwijk grensde, zodat het ook hierom waarschijnlijk is dat het Kleine Broek oorspronkelijk door de rechtsvoorganger van het stift of het stift zelf is ontgonnen.

Daarnaast had Abcoude / Gaasbeek een groot aantal dagmaten in allodiaal bezit, zowel in De Slaag als in Zeldert,⁵⁸ nog afgezien van zijn al genoemde bezit elders langs de Eem.

Het feit dat De Slaag volgens de uit 1306-10 stammende grensomschrijving tot het gerecht van Soest behoorde hoeft niet in te houden dat de twee belangrijkste grondheren in deze polder toen al de Sint-Paulusabdij en Lochorst (wiens rechten daar Abcoude in 1325 had gekocht) waren. Veeleer volgden de oorspronkelijke rechten op de grond in De Slaag uit de rechten van de 21 hoeven

53 Op 22/7/1402 werd de in De Slaag gelegen Loemaet, zeewaarts belend door de Nonnensloot, door de Sint-Paulusabdij in leen gegeven (HUA, KKK 505-1: fo 229).

54 K. Heeringa, *Inventaris van het archief van het kapittel ten Dom*, [Hierna aan te halen als Dom]: 2863 Ch., dd 1368. De omschrijving van het goed geeft aan dat het oostelijk lag van het goed van Tyman van Hamelenberghe. Tymans vader heette Van Boechout, zoals volgt uit een beleningsakte in het archief van de Sint-Paulusabdij uit 1400, waarin Ricout Stevens van Hamelenburgh Tyman zijn grootvader noemt (HUA, KKK 505-1: fo 178r) en een andere akte van 10 januari 1402, waarin Ricout Stevens van Boechout afziet van de erfpacht van het goed Hamelenberg zoals

ook zijn vader die had bezeten (HUA, KKK 505-1: fo 222). 55 HUA, KKK 505-1: fo 178. Ricout Stevens van Hamelenburgh transporteerde toen aan Gerrit Rutgers de Beer in het gerecht van Soest, over de Eem, een stuk land genaamd *Cleyne Broec*, waar boven en beneden en alomme Steven van Zulen, Dirk Willam, evenals onder meer Evert van Krachtwijk en *Claes die Rodekenscamp zijn is*. Rodekenscamp lag aan de Vuedijk. 56 HUA, KKK 505-1: fo 62. 57 Het Kleine Broek werd in 1382 door het Domkapittel in erfpacht gegeven voor 10 loot zilver per jaar (Dom: 2865 Ch.). 58 Dit blijkt uit de legger van het morgengeld van circa 1446 (HUA, Statenarchief in het Landheerlijk Tijdperk: 332).

te Soest, waarvan de Sint-Paulusabdij er 13,5 en het stift er 6,5 bezaten en van de rechten van het stift op Krachtwijk en Koelhorst. Dat Hamelenberg een leengoed was alvorens de Sint-Paulusabdij haar tijnsgoed te Soest in leengoed om mocht zetten doet vermoeden dat dit een aan het goed gehecht recht was, dat door de Sint-Paulusabdij van het stift werd overgenomen.

Conclusie

De eerste ontginningen in Eembrugge-de-Oostzijde (Baarn ten Oosten van de Eem) hebben plaatsgevonden voor het jaar 1000, toen Wichman graaf in Naardinkland was. Zijn rechten als grondheer van de op eilandjes gelegen goederen met recht op uitslagen in het naastgelegen moeras

kwamen in 968 terecht bij het stift Elten. Pas tweehonderd jaar later, na 1170, konden ook de lagere gronden worden ontgonnen, maar die raakten meermaals overstroomd. In de periode tot omstreeks 1450 werd als gevolg van overstromingen een aantal van deze bezittingen meer dan eens onbruikbaar. Na 1280 had het stift geen belang bij het herstellen van de goederen waarvan de tijns aan de graaf van Holland was verpacht, wel echter bij het herstel van de leengoederen. Als gevolg daarvan nam het bezit van Elten in Noord-Eemland af. Met het graven van additionele weteringen werden de effecten van stormvloeden weliswaar verminderd, maar het grootste deel van het gebied bleef aan dit risico blootgesteld.